

УДК 908:726-047.86]"193"

**СИСТЕМНЕ НИЩЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ПАМ'ЯТОК У ПАРАДИГМІ
БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ 20-х– 30-х РОКІВ ХХ ст.
ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТУДІЙ КРАЄЗНАВЦІВ ЧЕРКАЩИНИ**

Валентин ЛАЗУРЕНКО,

*доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
академік Національної академії наук вищої освіти України,
проректор з гуманітарно-виховних питань
Черкаського державного технологічного університету*

Нищення більшовицькою владою у 20-х – 30-х років ХХ ст. культових споруд, у тому числі пам'яток архітектури і релігійних реліквій, є об'єктом вивчення кількох поколінь істориків і краєзнавців в Україні.

«Переважна більшість українських сіл чи міст мали свою архітектурну та духовну велич – храм. Як правило, його розташовували на майдані або іншому підвищеному місці, так, щоб споруду було видно звідусіль. Він був окрасою поселення, зводився на замовлення і кошти мешканців, а іноді і окремих меценатів. Саме в культових спорудах найвиразніше виявилась будівнича обдарованість українського народу. Ці споруди захоплювали своєю красою... вписуючись у мальовничу природу краю» [22, с. 190], – саме такими словами відкривається розділ «Церкви: трагічна історія» видання «Історія регіонів України: Лисянщина» краєзнавця В. Щербатюка.

В історії України церковна архітектура неодноразово зазнавала нищення і наруги. Не винятком стали і 20-ті – 30-ті роки ХХ ст., коли більшовицько-тоталітарний режим свідомо і по-варварському винищував релігійні споруди [12, с. 247].

Про культурний трагізм тих часів справедливо і глибоко висловився у своїй книзі «Краєзнавство у відродженні духовності та культури», виданій у 1994 р., патріарх краєзнавчого руху України, Герой України П. Тронько. «На початку 30-х рр. під загрозою руйнування опинилися пам'ятки архітектури культового походження. Як носіїв культури і історії українського народу їх часто знищували можновладці того часу. Знищувались пам'ятки – знищувалась історична пам'ять нашого народу. Тоді щоденно до Наркомосу України надходили тривожні повідомлення про руйнування пам'яток. Лише в Києві було зруйновано близько 40 пам'яток культового зодчества. Серед них – Михайлівський собор з церквою ХІІ ст., Ірининська церква ХІ ст., Микільський собор, збудований Мазепою, десятки інших пам'яток. Перелічуючи нескінченний список втрат, Олександр Довженко писав у своєму щоденнику: «Одне

слово, двадцятий вік помстився. Погуляв і по слідах дев'ятнадцятого, і сімнадцятого і одинадцятого. Зоставив биту цеглу, кам'яні коробочки, на які гірко дивитися, і покарбовану землю. В наш час, час небувалого національного і культурного піднесення України, необхідно зібрати, дослідити, зберегти все те, що ще можна дослідити й зберегти. Ми не знаємо, скільки і що саме було втрачено з культових споруд. Одним із найважливіших завдань науковців, музейних працівників, краєзнавців є створення детального мартирологу втрат церковних цінностей. Лише за його наявності можна буде на міждержавному рівні порушувати питання про повернення в Україну її національних культурних скарбів. До цього часу залишається нез'ясованою доля культурних пам'яток, вилучених з України на початку 20-х рр. і переданих до Оружейної палати та інших музеїв Москви. Чимало унікальних речей перебуває в Санкт-Петербурзькому Ермітажі, інших музеях Росії. Багато унікальних речей вивезено до далекого зарубіжжя» [19, с. 71].

Як зазначають історики Ю. Мицик, О. Бажан, В. Власов: «Після утворення у 1922 р. Радянського Союзу вища центральна влада виступила проти будь-якої релігії. Із проведенням в життя декрету про відокремлення церкви від держави, релігійні споруди почали зазнавати варварського винищення. В Україні більшовики втілювали в життя політику войовничого безбожництва. Дуже ласою була нова влада до церковних багатств. Згідно з ленінським декретом 1918 р. і прийнятим на його підставі декретом уряду УСРР (19.01.1919) церква відділялася від держави. Нова влада відбирала у церкви все майно, в тому числі й храми, та передавала його у власність держави» [14, с. 388].

Згідно з постановою №10 відділу вищої школи Народного комісаріату освіти, за підписами завідуючого відділом Назарова та секретаря Фрідмана по всій території України вилучались релігійні символи: ікони, лампади, зображення святих тощо – з вищих та інших шкіл; передавались (дуже часто вже в неповному складі) до найближчих церков і храмів, які невдовзі зазнали руйнації та пограбування [22, с. 192–193].

У 2004 р. вийшов друком навчальний посібник «Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення)», автором якої є автор цієї статті. У розділі IX «Чигиринщина між двома війнами (1921–1941 рр.)», де у параграфі 5 «Церкви Чигиринщини: трагічна історія» зазначається наступне. «В 1923 році в Чигирині радянським режимом було прийнято рішення закрити Чигиринський Свято-Троїцький дівочий монастир, відомий своєю давньою історією, яка бере свій початок ще до доби Хмельницького. Протягом 1924–1925 років його культове майно було передане в Черкаське вікарне управління, яке, в свою чергу, частину речей жіночої обителі закріпило за Черкаським Миколаївським кафедральним собором.... У 1933 році на місці Чигиринського Свято-Троїцького дівочого монастиря залишилися лише фундамент. Один із дзвонів монастиря зараз

знаходиться на дзвіниці Іллінської церкви у селі Суботові. А собор Пресвятої Трійці, який знаходився на території монастиря, того ж року було розібрано» [12, с. 247].

В 1921 р. церква в селі Мордова перейшла у відання УАПЦ та на українську мову богослужіння.... В 1930 р. тамтешній храм Успення Пресвятої Богородиці УАПЦ за наказом більшовицької влади було перетворено на склад, а в 1932 році і сама церква згоріла.

В 30-ті рр. ХХ ст. у Медведівці було зруйновано увесь комплекс Свято-Миколаївського чоловічого монастиря і сам Миколаївський собор (зруйнований у 1931 році). До речі, цей монастир існував від початку ХVІІ ст. Бібліотеку монастиря спалили, а деревину та каміння використали для господарчих потреб [13, с. 241]. Краєзнавці Б. Кузик і В. Білошапка у книзі «Головківка – серце Холодного Яру», таке зазначають про закриття Медведівського монастиря на Чигиринщині, час заснування якого припадає на кінець ХVІ – поч. ХVІІ ст. [8, с. 105]: «30 квітня 1922 року монастир закрили. При вивезенні монастирського майна представник радянської влади товариш Дробинський вилучив і давній козацький універсал, подальша доля якого невідома» [8, с. 109].

В ті роки наруги і знищення зазнала збудована ще за часів гетьмана Богдана Хмельницького дерев'яна Михайлівська церква в Суботові. Ця тризрубна трибаннева церква була збудована у кращих народних традиціях з дубових брусів. Проіснувала вона до 1935 р. Спочатку в ній потрошили різьблений з липи іконостас і влаштували сільський клуб, а потім і саму церкву розібрали на дрова [12, с. 248]. Ось як подає реалізм того місцевого трагізму з приводу руйнації Михайлівської церкви в Суботові краєзнавець Н. Кукса: «Коли почали ламати стіни церкви, старі люди хрестились, плакали, хапали руйнівників за поли, за руки. Дуже просили не робити цього». «Молоді мовчали, бо боялися, щоб не засудили. Дзвони поскидали з дзвіниці, при падінні вони тріскалися. Згодом приїхали заготовачі і забрали дзвони «для воєнних нужд». Особливим блюзнірством відзначалися окремі активісти, які звозили ікони, церковне начиння в провалля за село і спалювали. Кілька днів над селом стояла заграва від полум'я, що викликало негативні емоції у віруючих. Хазяйновиті суботяни з числа активу років на три запаслися шалівкою, котрою були оббиті стіни церкви, незабаром використавши її для опалювання помешкань. Сільське кладовище, де знайшло вічний спочинок не одне покоління суботян, було розрівняне тракторами. Таємно найсміливіші з мешканців села збирали вигорнуті останки, щоб потім перезапохоронити. На місці цвинтаря невдовзі стали будувати сільський клуб, котрий знаходиться на кістках наших предків і донині [9, с. 45; 11, с. 28-30].

У 1934 р. радянською владою закрито у м. Чигирині дерев'яну Свято-Успенську церкву... У 1935 р. закрито Свято-Михайлівський храм

у селі Полуднівка... В цей же рік було закрито і дерев'яну церкву Покрови Пресвятої Богородиці у селі Мельники... [12, с. 248].

Щодо Мотронинського монастиря, що на Чигиринщині, то як зазначає у своєму історико-краєзнавчому нарисі «Там, де протікає Тясмин» краєзнавець із Кам'янки Г. Гудзенко «в 1923 році Мотронинський монастир... був закритий. Монастирське майно і будівлі бралися на баланс міських і сільських рад, а потім передавалися релігійним спільнотам, якщо такі засновувались, чому радянська влада всіляко опиралася. Щоб зберегти монастир, монахині, поселившись в ближніх селах, подали заяву в сільську раду про організацію релігійної спільноти. В 1923 році спільнота монахинь села Мельники отримала в оренду Церкву Іоанна Златоуста і Троїцьку, а також деякі помешкання бувшого Мотронинського монастиря. Але недовго монахині проживали в монастирі [6, с. 78].

У 1929 р. все майно Мотронинського монастиря було радянською владою конфісковано і передано у користування новоствореної комуни «Заповіт Ілліча»... Його культові та цивільні споруди зазнали руйнації. Вціліла лише мурована будівля Троїцької церкви [12, с. 249]. «Монастирський сад використовувався артіллю інвалідів та державним виноградним розсадником. Храм Іоанна Златоуста комунари пристосували під школу і клуб. А спалено цю церкву було фашистами у 1944 році, а в 1945–1946 роках – розібрано» [8, с. 103]. Лише наприкінці 80-х рр. XX ст. Мотронинський Свято-Троїцький жіночий монастир відновив свою діяльність [12, с. 249].

Зазнала наруги і була закрита, як зазначають вже згадані нами краєзнавці Б. Кузик і В. Білошапка, Церква в ім'я Іоанна Богослова в селі Голоківка, що на Чигиринщині, збудована наприкінці XIX ст. «За радянської влади активісти вирішили, що храм у селі непотрібний. Церкву закрили. В 1930-х роках з неї зняли куполи і дзвони, зруйнували дзвіницю. Чоловік, який знімав хреста, загинув. Спочатку приміщення храму почали використовувати, як клуб. Туди навіть цирк приїздив. Згодом почали розбирати стіни церкви, але вони були такими міцними, що залишки церкви простояли і у війну» [8, с. 113].

Щодо сучасної пам'ятки національного значення – Іллінської церкви в Суботові, то вона також не була винятком у плані наруги, проте, на щастя, вона не була знищена. Ось, що з приводу цього подає у своїй книзі «Церква Святого Пророка Іллі в Суботові: минуле і сьогодення усипальниці Богдана Хмельницького» Н. Кукса. «До початку 30-х рр. XX ст. Богданова церква постійно діяла. У цей час посилювся процес тотальної атеїзації країни, основною метою якого була ліквідація релігії і церкви. Церква все більше втрачала свій вплив на мирян, зменшувалась кількість набожних людей. Із прийняттям курсу на індустріалізацію країни посилювся тиск на православну церкву. 1929 р. став роком початку ганебної антидзвонкової кампанії, коли, прикриваючись, здавалося б, благородними гаслами про

пріоритетні напрямки розвитку вітчизняної металургії, «войовничі безбожники» взялися за знищення культових споруд. Не оминула ця наруга і суботівські храми. Спочатку із дзвіниць обох церков поскидали дзвони і вивезли до Кіровограда, як пояснили парафіянам «для переплавлення для воєнних нужд». До цього часу перед очима очевидців тих подій стоїть страшна картина, коли сільські активісти Порфирій Головащенко та Михей Тютюнник поскидали із дзвіниці усипальниці гетьмана церкви вісім церковних дзвонів, які, можливо, протягом трьох століть скликали вірян Суботова та його околиць на службу Богу. При падінні найбільший дзвін розколовся на три частини. (До речі, нові дзвони були встановлені коштом мецената В. Сапи лише через 70 років). Тоді ж було вилучено і спалено книги із церковної бібліотеки, серед яких були рукописні книги та стародруки» [10, с. 273–274].

«Із початком колективізації в Суботові представники місцевої влади вирішили закрити церкву Святого Іллі. Вагомим поштовхом до прискорення втілення цього рішення в життя стала урядова постанова від 8 квітня 1929 р. про заборону присутності дітей на церковних службах. Та й новостворений колгосп потребував спорудження просторого зерносховища. За браком будівельних матеріалів, планувалось розібрати церкву на цеглу, та невдовзі це рішення було скасовано, і протягом кількох років зерносховище знаходилося в Богдановій церкві. Спроба влаштувати в приміщенні храму сільський клуб для молоді виявилася невдалою, адже кам'яне приміщення не опалювалося. Певний час тут демонструвалися кінофільми, і предмети релігійного культу замінили декорації з краєвидами природи. За господарським призначенням усипальниця Б. Хмельницького використовувалася до пізньої осені 1941 р. Богослужіння в храмі було поновлено за нацистської окупації [10, с. 274-275].

Щодо ще однієї знакової для свідомого українця культової споруди – Успенського собору у Каневі, то він теж, волею долі, вцілів. В часи більшовицького безбожництва 30-х рр. ХХ ст., як зазначає краєзнавець Н. Басиста з Канева «З 1936 р. церкву закривають і собор став складом для солі. Як результат – почалося повільне руйнування стародавньої архітектури» [1, с. 191].

Черпаємо з видань краєзнавців Черкащини відомості про руйнування храмів у тій чи іншій місцевості Черкащини. Так, у статті «Історія становлення та розвитку церкви Архистратига Михайла в с. Телепине Черкаської області» краєзнавців з Кам'янки П. Горбенко, О. Погорілого, О. Шамрая наводиться матеріал про історію цієї церкви в 30-ті рр. ХХ ст. Автори подають свідчення жительки цього села Голованенко Н. І., 1929 р.н., яка зазначає: «На місці сучасної церкви була висока гарна церква, справжня. Там був хор, співала півча... Потім, 1937–1938 рр., її зруйнували і розібрали. Люди прості не брали звідти нічого» [5, с. 87–88].

На початку 1930-х років під тиском влади припинилися богослужіння в Свято-Михайлівській церкві с. Деньги, що на Золотоніщині. «Партійно-комсомольський актив організував зняття бань із церковного приміщення та руйнування дзвіниці. Було знищено іконостас і розграбовано церковні цінності» [3, с. 108]. Про це черпаємо відомості із книги «Село Деньги в українській історії від давнини до сьогодення: люди і події» краєзнавців Г. Голиша, А. Воропая, Л. Лисиці. А в іншій книзі авторства Г. Голиша черпаємо відомості, що після зняття бань із згаданої вище церкви, все ж, богослужіння в ній «продовжилося ще на два десятки років» [2, с. 244].

Не минула доля агресивного більшовицького атеїзму 20-х – 30-х рр. ХХ ст. і Красногірський монастир, час заснування якого сягає своїм корінням до першої чверті ХІІІ ст. Як пишуть краєзнавці Г. Голиш, Л. Голиш, М. Пономаренко у книзі «Подорож Златокраєм»: «Красногірський монастир спіткала типова доля культових установ: у березні 1922 р. його було закрито, а монашки опинилися просто неба. Монастирські землі було конфісковано, майже усі приміщення (за винятком Спасо-Преображенського собору, Покровської церкви і кількох келій) було продано на «злом» і розібрано. Збережені приміщення використовувалися за іншим призначенням. Так, у Покровській церкві обладнали кузню, а потім кінозал. Усипальницю з 8 склепів розвалили, а кістки розкидали по всій території... У колишніх монастирських приймальних покоях обладнали будинок інвалідів, а в келіях – притулок для дітей-сиріт.... За переказами, місцева влада розпорядилася зняти церковні бані з хрестами і підшукала для цього спочатку одного, а потім і другого добровольця, пообіцявши їм великі гроші. Проте перший (О. Шеремет) тільки-но заліз на баню, як відразу осліп і через два дні помер. Другий робітник (його ім'я невідоме) упав з даху храму і розбився на смерть. Після цього ніхто вже не наважувався чіпати церкву, і вона простояла неушкодженою (за винятком суто природних впливів) до 1941 р. Проте 2 квітня 1941 р. за розпорядженням завідувачки інвалідного будинку Преображенська церква була значною мірою зруйнована. У цей день розібрали три головні бані, зруйнували бокові прибудови-притвори, сплюндрували інтер'єр, збили бароковий декор на фасаді, зірвали підлогу, продали іконостас» [4, с. 98].

«Руйнація місцевих сакральних споруд та репресії настоятеля церкви Різдва Пресвятої Богородиці відбулися у 30-х рр. ХХ ст.». Про це йдеться у книзі «Вершаці: історія і сьогодення» краєзнавиці А. Перепелиці. Дослідниця подає у виданні таке: «На початку 1932 р. першою розібрали цвинтарну церкву Зачаття Святого Івана Предтечі. У 1934 р. із її мурованого фундаменту та деревини розпочалося будівництво сільського клубу, який і нині виконує функцію Будинку культури с. Вершаці. У ті роки керував його будівництвом Бурлака Федір Євгенович, можливо за це він заплатив високу ціну. Під час Другої світової війни нацисти його і родину живими закопали у лісі під Чигирином. Одного літнього дня

1932 р. активісти і комсомольці, які входили в Спілку безвірників, стягли дзвони із головного храму за допомогою канатів, а хрести із бань зрубав Тиміш Чуприна. У цей час біля церкви стояло багато людей: хто кричав, хто хрестився, хто плакав, а Сігідіненко Анатолій Херсанович сфотографував цю подію..... Майже чотири роки поспіль приміщення Церкви Різдва Пресвятої Богородиці виконувало функцію комори, а до кінця 1936 р. парафіяни розтягли її на дрова. У другій половині 30-х рр. XX ст. у сільських оселях запах ладану було чути всю зиму. Ікони із церков розібрали по хатах, зокрема, з іконостасу образи прикрашали покуття осель ще до кінця XX ст.» [15, с. 358].

«Войовничий атеїзм: церква стає коморою». Такий розділ про більшовицьке релігійне свавілля у с. Папужинці, що на Тальнівщині у 20-30-ті рр. XX ст. міститься у історико-краєзнавчому виданні К. Шумейко «Немає милішого краю ніж той, де судилось зрости. Папужинці й папужани: історія й сьогодення». Краєзнавиця констатує: «Хоча церква у Папужинцях, була зачинена, віра Христова у її православній формі не зникла: вона жила в глибинах людських душ. Люди у переважній більшості зберігали вірність правдивій релігії і, не дивлячись на потужний натиск атеїстичної пропагандистської машини, у вузько-сімейному колі зберігали християнські цінності та традиції. Майже у кожній хаті люди таємно від тодішньої влади зберігали ікони святих. Під час німецької окупації ситуація дещо змінилася. Церкву було повернуто віруючим. Німецькі окупанти, хоч і були неправославними, але дозволили відкрити церкву і відновити богослужіння. Люди знову слухали у ній Боже слово» [21, с. 511].

А ось що про трагічну долю Різдва-Богородицької церкви у с. Малі Канівці (збудованої 1888 р., за іншими даними 1764 р.) черпаємо із книги краєзнавця О. Прядка «Малі Канівці: історико-краєзнавчий нарис (від найдавніших часів до початку XX ст.)». «За переказами місцевих жителів церква існувала до 30-х років XX ст., доки місцеві комуністи-атеїсти не розібрали церкву, за іншими джерелами, її розібрало на дрова населення. Внутрішнє начиння та ікони люди порозбирали по хатах з надією повернути з часом до відновленої святині. Із розібраних дерев'яних конструкцій місцевий коваль побудував собі хату» [16, с. 126].

У книзі «Боровиця» О. Солодар подає наступну інформацію, записану ним у 2007 р. від Щириці В. І., 1920 р. н., про долю церкви в с. Боровиця, що на Чигиринщині: «Боровицьку церкву в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці було закрито у 1935 р. ...У церкві зробили зерносховище – яровизували зерно. У 1936 р. розламали – почали будувати школу з її матеріалів. А з обшивок церкви у Боровиці набудували уборних. Топили іконами з іконостасу грубки в сільраді. Одного разу істопщик Ющенко Іван хотів нарубати дров з ікон, але усі вони дивилися на нього як

живі. Більше він їх не став рубать. З риз наробили тюбітейок. А дві ризи як коврики довго висіли в клубі» [17, с. 124].

«З кінця 20-х років посилилась антицерковна політика держави, яка супроводжувалась закриттям, а згодом і знищенням церков. Так, восени 1929 року було закрито Успенську церкву в Сигнаївці, яку згодом зруйнували, використавши видовбану цеглу для будівництва першого капітального корівника в сигнаївському колгоспі імені Леніна. У 1929 р. закрили Свято-Георгіївську церкву в Лебедині, біля якої у 1930 р. збудували школу №2. А в 1935 р. церкву розстрошили, а з її деревини зробили господарські комори в колгоспах. Така ж доля спіткала й обидві церкви в Шполі, від яких не лишилось і сліду. Гарну цегляну церкву в Топильній розібрали, а цеглу використали також для будівництва колгоспних господарських приміщень», – таку інформацію про антирелігійну більшовицьку політику на Шполянщині подає краєзнавець В. Шевчук у своїй книзі «Історія Шполянського краю» [20, с. 122].

Про те, як зі встановленням радянської влади в с. Мокра Калигірка, що на Катеринопільщині, розпочалася боротьба проти релігії та церкви, черпаємо відомості з краєзнавчого видання «Тобі вклоняюся доземно, село моє рідне, моя ти земле», в якому її автор Л. Дідук зазначає, спираючись на свідчення Дідук (Боримської) Марії Пилипівни, 1902 р. н., про те, як знищували Покровську церкву у згаданому селі: «Під час служби представники влади та міліції ввірвалися до церкви, призупинили службу і оголосили про закриття церкви. Активісти вилізли на верх церкви і почали скидати хреста. Ми ж в церкві співали «Господи помилуй» та «Ще не вмерла Україна». У 1923 р. церква в селі припинила своє існування» [7, с. 122].

Не минули часи воєнничого більшовицького атеїзму і церкви Корсунщини, інформацію про це ми черпаємо із статті П. Степенькіної «Церкви на Корсунщині», вміщеній у другому томі «Малий енциклопедичний словник Корсунщини». Із розгорнутої статті про історії церков дізнаємося про те, що, наприклад, у 1934 р. у м. Корсунь-Шевченківський була зруйнована Спасо-Переображенська церква, побудована на початку XIX ст., у 30-х рр. XX ст. в цьому ж місті зруйнована Іллінська церква, побудована у XVII ст. [18, с. 239]; у 1941 р., напередодні німецько-радянської війни Миколаївська церква у с. Квітки була перебудована на клуб [Степ, с. 242]; у 1935 р. в с. Саморідня зняли з Церкви в ім'я Зішестя св. Духа хреста і дзвони, «половину церкви відділи під клуб, а половину – під зберігання колгоспного зерна» [18, с. 244].

В цілому на території Черкащини з 1919 по 1969 рік органами радянської влади було закрито майже 700 православних та п'ять старообрядських храмів, 10 католицьких костьолів, близько 60 синагог, багато з яких були безжалісно знищені [22, с. 194].

Як справедливо зазначила краєзнавиця Н. Кукса: «Ганебними методами сталінський тоталітарний режим намагався підірвати авторитет православної церкви, викоренити релігійні вірування населення. Репресивні заходи значно послабили морально-етичний вплив церкви на мирян, що позначилося на духовності населення наступних поколінь» [10, с. 275].

Отже, дослідження творчого доробку низки черкаських краєзнавців дало змогу розкрити цей до певного часу прихований трагічний аспект «войовничого атеїзму» у ході суспільно-політичних трансформацій 20-х–30-х років, зокрема у Черкаському регіоні. Зазначимо, що руйнування релігійних споруд, вилучення цінностей, знищення церковного майна, книг і документів перебувало у взаємозв'язку із тодішніми загальнодержавними процесами системного винищення релігії і нівелювання історичної пам'яті в руслі більшовицької ідеології й політики з метою утвердження чинної влади. Проте така суттєва комплексна втрата пам'яток архітектури, церковних цінностей, історичних документів і водночас – служителів церкви у ході репресій україн негативно позначилася на потенціалі національно-культурного розвитку нашої держави.

Добірка джерел до цієї публікації є підґрунтям для подальших розвідок про долю історико-культурної спадщини нації у регіоні, що широко відомий національно-визвольним рухом волелюбного українського народу.

Список використаних джерел

1. Басиста Н. М. Пам'ять предків вдалося зберегти (Успенський собор у Каневі) // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Третьої науково-краєзнавчої конференції Черкащини, присвяченої проблемам охорони, збереження та використання історико-культурної спадщини. Черкаси: Вертикаль, 2008. С. 191–195.
2. Голиш Г. М. Пером публіциста: вибрані нариси, статті, інтерв'ю. Черкаси : Вертикаль, 2019. 388 с.
3. Голиш Г. М., Воропай А. Ю., Лисиця Л. Г. Село Деньги в українській історії від давнини до сьогодення: люди і події : історико-краєзнавчий нарис. Черкаси : Вертикаль, 2022. 328 с.
4. Голиш Г. М., Голиш Л.Г., Пономаренко М.Ф. Подорож Златокраєм. Нарис історії та сьогодення Золотоніського району. Черкаси : Вертикаль, видавець Кандич С. Г., 2008. 572 с.
5. Горбенко П., Погорілий О., Шамрай О. Історія становлення та розвитку церкви Архистратига Михаїла в с.Телепине Черкаської області»// Джерело. Вип. ХІХ. Матеріали дев'ятнадцятої науково-практичної краєзнавчої конференції «Історія рідного краю в контексті історії України» / Упоряд. О. Г. Шамрай. Черкаси, 2023. С. 83–92.
6. Гудзенко К. Н. Там, де протікає Тясмин. Історико-географічний нарис. Кам'янка: Кам'янське комунальне поліграфічне підприємство, 1993. 116 с.
7. Дідук Л. Тобі вклоняюся доземно, село моє рідне, моя ти земле. Черкаси : видавець Ольга Вовчок, 2017. 190 с.
8. Кузик Б. М., Білошапка В. В. Голоківка – серце Холодного Яру. Сміла : ДП «Діа-плюс», 2004. 372 с.

9. Кукса Н. В. З історії Богданових церков у Суботіві // Пам'ятки України: історія та культура : наук. часоп. 2002. Річник XXXIV, число 2. С. 40–48.
10. Кукса Н. В. Церква Святого Пророка Іллі в Суботіві: минуле і сьогодення усипальниці Богдана Хмельницького. Черкаси, 2020. 380 с.
11. Лазуренко В. М. Богдан Хмельницький і навістритостяннн церков Суботова. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2021. 232 с.
12. Лазуренко В. М. Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення) : навч. посіб. Черкаси : Ваш Дім, 2004. 456 с.
13. Лазуренко В. М. Нищення церковної архітектури Чигиринщини в перші десятиліття становлення радянської влади // Чигиринщина в історії України. Збірник 5. Літопис Чигиринського краю. Матеріали П'ятої історико-краєзнавчої конференції «Чигиринщина в історії України» / за заг. ред проф. В. М. Лазуренка. Черкаси, 2016. С. 241–242.
14. Мищик Ю. А., Бажан О. Г., Власов В. С. Історія України : навч. посіб. 3-тє вид., допов. і переробл. К. : Вид. дїм «Києво-Могилянська академія», 2010. 595 с.
15. Перепелиця А. І. Вершаці: історія і сьогодення. Черкаси : «Вертикаль», видавець Чабаненко Ю. А., 2023. 416 с.
16. Прядко О. Малі Канівці: історико-краєзнавчий нарис (від найдавніших часів до початку ХХ ст.). Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2015. 168 с.
17. Солодар О. Боровиця. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2023. 480 с.
18. Степенькіна П. Я. Церкви на Корсунщині // Малий енциклопедичний словник Корсунщини. Т. 2 (Л-Я). Корсунь-Шевченківський: АТ «Миронівська друкарня», 2004. С. 238–247.
19. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. К. : Рідний край, 1994. 108 с.
20. Шевчук В. В. Історія Шполянського краю. Черкаси : «Відлуння-Плюс», 2003. 184 с.
21. Шумейко К. В. Немає милішого краю ніж той, де судилось зрости. Папужинці й папужани: історія й сьогодення. Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2023. 704 с.
22. Щербатюк В. Історія регіонів України: Лисянщина. К. : Логос, 2002. 428 с.

UDC 72-049.34(44)

ARCHITECTURAL HERITAGE PRESERVATION IN FRANCE

Alina KRYSH TAL,

Candidate of Pedagogic Sciences, Associated Professor,

Associated Professor of the Department of Social

and Humanitarian Disciplines,

Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes

of National University of Civil Defense of Ukraine

France is the most visited country in the world with an abundant heritage of 45,000 monuments, buildings and sites, ranging from Roman ruins (the arena in Nimes, gothic cathedrals like Notre Dame etc.) to more modern wonders of construction (La Rochelle train station, the Eiffel tower etc.).